

Kudrna, Jaroslav

Machiavelliho typologie městských států

In: Kudrna, Jaroslav. *Machiavelli a Guicciardini : k typologii historickopolitického myšlení pozdní italské renesance*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1967, pp. 25-40

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120001>

Access Date: 28. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III

MACHIAVELLIHO TYPOLOGIE MĚSTSKÝCH STÁTŮ

Machiavelliho dílo podává názorný doklad pro tvrzení, že obecná typologie, již podává historie, nerodí se obyčejně z důvodů ryze teoretických, nýbrž že se právě v ní hledá odpověď na soudobé aktuální politické otázky. Machiavelli samozřejmě není v tomto směru ani první, ani poslední. S obdobným jevem se můžeme setkat stejně ve starověku u Aristotela jako v novověku u J. Burckhardta, u M. Webera i u mnohých současných historiků, kteří se pokoušejí formulovat zásady tzv. teoretické historiografie.¹ Konkrétně se Machiavelli snaží nalézt ony prvky v ústavách současných městských států a případně i ve společenském zřízení měst, jež by zdůvodňovaly a podporovaly vládu popolo ve Florencii; k tomu ještě pak přistupuje historické zdůvodnění, k němuž se Machiavelli propracoval především na příkladech z antiky. Dodejme, že předpokladem Machiavelliho typologie bylo jednak vědomí stálých veličin v samém historickém procesu, jednak přesvědčení, že se historie v jistém směru opakuje, a že proto může podat i základní poučení politikům.

Machiavelliho typologie městských států není samoúčelná. Podobně jako Aristoteles nebo Polybios hledá Machiavelli pro klasifikaci ústav kritérium, jemuž by mohl podřídít mnohoznačný materiál čerpaný ze současného politického a sociálního života. Pravda, není dobře možná vésti paralelu mezi Machiavellim, Aristotelem a Polybiem až do konce; předně volba kritérií je poněkud odlišná. Nezapomeňme, že nelze bezprostředně ztotožňovat antickou polis s renesančním městským státem. Sám Machiavelli se sice odvolává na Aristotelovo třídění ústav, aniž ovšem Aristotela jmenuje,² ale vlastní schéma, jehož používá při třídění ústav, sice připomíná schéma Aristotelovy Politiky, je však naplněno jiným obsahem. Nepochybně se v něm odrážejí především zkušenosti tehdejší Itálie. K tomu pak přistupuje i skutečnost, že Machiavelli neustále koriguje Aristotelovo základní schéma ústav Polybiem. Nutno vzít v úvahu ještě jeden fakt. Machiavelli se fakticky nikdy netáže, který stát je nutno považovat za nejlepší. Má na stát poněkud jiná kritéria než Aristoteles. Zkoumá stát z hlediska funkčnosti, klade si otázku, která forma státu nejlépe vyhovuje k uspořádání italských poměrů. Je sice pravda, že toto hledisko Machiavelli plně dodržuje především v *Il Principe*. V *Discorsi* se poněkud přibližuje Aristotelovi, ale nelze pominout základní rozdíl. Aristoteles neformuloval tak výrazně myšlenku, již po vzoru Polybia zastává Machiavelli, že nejlepším státem je onen stát, v němž jsou sloučeny prvky různých ústav. Mimoto Aristoteles kladl v Politice mnohem větší důraz na spojitost určitého druhu ústavy se společenskou skupinou, jejíž moc zajišťuje, než Machiavelli, který si sice všude tyto spojitosti uvědomuje, zároveň je však nepovažuje za jediné rozhodující a rozhodně

jimi neměří dokonalost ústav. Jak řečeno, nepochybně zde působí vliv Polybia, který především na základě zkušeností z římských dějin dospěl k názoru, že nejlepší je onen stát, v němž jsou symetricky sloučeny nejlepší prvky jednotlivých ústav.

S Aristotelem sdílí ovšem Machiavelli představu, že proces lidského soužití a zespolečenštění vůbec nutno sledovat především z hlediska totality městského státu. Ale ovšem i zde nelze při bližším rozboru nepostřehnout některé podstatné rozdíly. Především se u Machiavelliho nesetkáváme s Aristotelovou gradací jednotlivých společenských útvarů (rodina, pospolitost, stát). Machiavelli nepochybně chápe vztah mezi jednotlivcem a zákonem bezprostředněji, za základní spojující článek mezi jedincem a státem považuje zákon. Machiavelliho představa, že původní lidé žili rozptýleni v mnohých malých skupinkách³ byli vydáni nepříteli nepřátelských útoků a museli se proto sjednotit pod silným jedincem, není myšlenkou, jež by byla v antice neznámá, a i zde jde nepochybně o vliv Polybia.⁴ Ovšem připomeňme, že u Machiavelliho nese tato představa pečeť dobové podmíněnosti. To, že Machiavelli sáhl k Polybiovi a nikoli k Aristotelovi, vyvolala především skutečnost, že si byl příliš vědom procesu rozkladu, degenerace, uvolnění veřejné mravnosti v současné době, destrukce oněch prvků, které považoval Aristoteles za typické pro stát. Konečně zobecněním této degenerace je koneckonců poznamenána i celá Machiavelliho antropologie. Oproti scholastice a svému velkému současníkovi Guicciardinimu vychází Machiavelli z předpokladu, že člověk je v podstatě zlý, přičemž chápe tuto kvalitu ve spojitosti s izolovaností jednotlivce. Jedině společenský zákon spjatý s nutným stupněm přinucení může člověka vychovat a zlepšit.

Machiavelli má vůbec vysoké mínění o zákonech. Soudí dokonce, že mohou paralyzovat i mnohé nepříznivé přírodní podmínky. Názorně aplikuje tuto myšlenku v *Discorsi* na místě, kde se zabývá problémem, na jakém místě je možno vybudovat nejlepší stát. Jde v podstatě o myšlenku, již nadhodil již Aristoteles. Kdežto Aristoteles se skoro vysloveně zabýval úlohou přírodních podmínek při vzniku města, Machiavelli přesunul problematiku do jiné oblasti. Vidí právě v zákonech prostředek, který může pomoci překlenout pouhý přírodní determinismus. Jakkoliv se zprvu kloní k názoru, že města by měla být stavěna na místech neúrodných — lidé by tak byli přinuceni k práci — dovozuje na příkladu Egypta, že se dobré zřízení mohlo vyvinout i v oněch krajinách, kde příliš příznivé přírodní podmínky spíše ochromovaly, než podmiňovaly tvůrčí činnost lidu.⁵

Že v těchto názorech šlo o dobový jev, že Machiavelli nebyl plně originální, může nám ukázat srovnání se Savonarolou.⁶ Savonarola zdaleka neměl ovšem takové vzdělání v antické filosofii a historiografii jako Machiavelli, nepřekročil také vlastní rámec tomismu; pouze pokud šlo o aplikaci tomistické nauky na florentskou ústavu odchytil se od jeho klasického modelu.⁷ Ovšem na druhé straně právě reflexe současného stavu florentské společnosti vedla Savonarolu k názorům, jež v mnohém připomínají Machiavelliho, i když byly vysloveny z hlediska úkolů bezprostřední politické praxe, a prvek etickopolitický v nich zákonitě převážil nad prvkem historickým. Savonarola vycházel z předpokladu, že člověk žijící bez zákona a tedy nutně i bez pocitu strachu, je v podstatě zlý, nenasytný, nespoutaný ve svých potřebách. Je nadán v tomto přirozeném stavu schopností vzájemně se zabíjet, je krutější než zvíře, u zvířat bychom stěží našli takovou vynalézavost

v zabíjení jako u lidí. Zespolečenštění musí podrobit a ukáznit tyto přirozené negativní pudy, jejichž derivaci je konečným možno spatřovat v ctižádosti, závisti a pýše. A to je možné jedině pomocí zákonů.⁸

Je ovšem pravda, že celá tato koncepce zespolečenštění je u Savonaroly vtěsnána do tomisticko-aristotelských schémat. Savonarola považuje například za úkol vlády rozmnožovat obecné blaho, vésti k ctnosti, k dobrému životu a k božské vládě. Ale, přesto pojetí zespolečenštění je spíše podmíněno dobovou skutečností než tomismem.

Ze srovnání názorů Savonarolových a Machiavelliho vyplývá, že mezi oběma jde spíše o shody v obecné rovině, nikoliv v konkrétnostech. Savonarola se touto svou koncepcí snažil změnit stávající instituce; důraz na úlohu zákonů ve společnosti měl u něho vysloveně bojový protimedicejský aspekt. Machiavelli psal naopak své *Discorsi* v době, kdy měl již odstup k událostem florentské republiky (1494—1512), obecné představy ztrácí u něho výlučně etickopolitický charakter a konkretizují se historickým aspektem.

Mimoto se oslabuje poněkud i úloha obecných pravidel, připouští se i výjimky. Tak nutno chápat i Machiavelliho úvahy o vzniku Benátek. Při svém odporu k benátské ústavě — jak ještě ukážeme, považuje ji za nejhorší variantu z republikánských ústav — neopomene Machiavelli zdůraznit úlohu, již hrála náhoda při vzniku tohoto města, přičemž se přirozeně může odvolat na některá historická fakta. Z dějin známe, že na vznik Benátek skutečně působily motivy vnějšího nebezpečí a zákony nelze považovat za tvůrčí akt jednotlivce; byly spíše výsledkem automatismu historického procesu. Právě tuto stránku klade Machiavelli do popředí.⁹

Jak vidno z příkladu Benátek, neslouží Machiavelliho úvahy o vzniku měst jen k objasnění vlastního historického procesu v minulosti; historie se vždy nějak vztahuje k současným politickým cílům a realitám. Mimoto je zde dán základ k objasnění charakteru měst.

U Machiavelliho se pak setkáváme s významnými úvahami o významu svobodných a nesvobodných měst; města, jež vznikla jako kolonie, jež nebyla výtvorem tvůrčího aspektu jednotlivce, musela se vždy jevit jako města druhořadá. Ostří tohoto názoru, vysloveného v *Discorsi*, je nepochybně zaměřeno proti Florencii. Zajímavé je, že pro Machiavelliho je vcelku irelevantní otázka, jež tolik trápila humanisty, zda Florencie byla založena v období republikánského Říma nebo veterány Caesarovými.¹⁰ Rozhodující není pro něho toto kritérium jako spíše skutečnost, že Florencie byla, ať v tom nebo v onom případě, založena jako město nesvobodné, že šlo při jejím založení o římskou kolonii a že proto nemohla dosáhnout takových úspěchů jako svobodná města.

Vcelku se ukazuje, že město, městský stát slouží vždy Machiavellimu jako zprostředkující kategorie, v němž se prolíná obecnost (tj. zákony) s historickou partikulárností. Město pak Machiavelli nechápe jen ve funkci ekonomické, jak činila převážně scholastika, ale v pravém slova smyslu v jednotě politické. Na druhé straně možno říci, že vlastnosti, jež původně možno přičíst městu, přenáší Machiavelli na stát, takže prakticky stát a město jsou u Machiavelliho identické.

Takovéto pojetí základů města a státu umožňuje Machiavellimu formulovat i řadu hodnotících kritérií při ocenění jejich druhu. To, co se přičí lidskému soužití, co znemožňuje trvalost zákonů, považuje Machiavelli za zhoubné (např. bohatství jednotlivců, jež by narušovalo obecný řád).

Ovšem ani v tomto názoru není Machiavelli originální. Stačí připomenout Aristotelovo ocenění oligarchických vlád anebo Polybiovy negativní názory na Karthago, které se koneckonců u Machiavelliho reprodukuje.¹¹ Machiavelliho originalita spočívá ovšem ve vědomí paralel antiky a přítomnosti. To mu umožňuje vidět ostřeji kontury státních útvarů jeho doby. Je pak pro Machiavelliho příznačné, že za město považuje onen útvary, který lze charakterizovat jako feudální signorii. Nikde například nemluví o Miláně jako o městě.

Machiavelli vcelku rozeznává tři kategorie měst: a) města německá, jež poznal v Porýní, b) města toskánská, c) Benátky.

Uvážíme-li, že Machiavelliho obecná typologie, jak je propracována v *Discorsi*, neoperuje s pojmy jen jako s technickými prostředky, jež by byly z hlediska hodnotícího neutrální, pak pořadí, v nichž jsme jednotlivé druhy měst uvedli, obráží i stupeň jejich hodnocení. Machiavelli se nepochybně v *Discorsi* nevzdal ideje hodnotit městský stát z hlediska jeho dokonalosti, i když má jiné kritérium dokonalosti než Aristoteles. Za nejlepší druh městského státu považuje onen, v němž byla zachována vnitřní jednota, v němž nedošlo k zásadnímu rozporu mezi bohatými a chudými, v němž hegemonii podržely střední vrstvy. Přihlížejíce k těmto aspektům Machiavelliho typologie, všimněme si nyní jednotlivých druhů měst podrobněji.

a) Ve všech Machiavelliho spisech, počítaje v to i *Il Principe*, se setkáváme s neobyčejně pozitivním oceněním německých měst.¹² To vedlo některé autory k názoru, že se Machiavelli ve svém poměru k Německu dal inspirovat Tacitovou Germanií. Skutečně Machiavelli na jedné straně zdůrazňoval prostotu a nezkaženost, s níž se setkal v Německu, a na druhé straně odsuzoval rozmařilost, v níž se zračila degenerace Itálie. Ovšem obecné schéma zdaleka nevystačí. Přihlédneme-li blíže k Machiavelliho charakteristice německých měst, ukáže se, že v nich vidí ztělesněnu především vládu středního měšťanstva. Obecně zdůrazňuje Machiavelli bohatství těchto měst, nadbytek lidí, obranyschopnost a hlavně ztělesnění *ctnosti* (*virtù*). Vidí pak přednosti německých měst v nedostatku obchodního kapitálu.¹³ Německá města byla sice podle Machiavelliho zámožná, ovšem nešlo v nich ani tak o bohatství individuální jako o bohatství obce jako celku. Právě tento názor je pro Machiavelliho velmi příznačný. Jak jsme již zdůraznili, Machiavelli se vždy klonil k závěru, že existuje přímá souvislost mezi převahou obchodního kapitálu soustředěného v soukromých rukách a mezi nedostatkem vlastní brannosti občanů. Mimoto Machiavelli vždy vidí paralelu mezi obchodním kapitálem a existencí žoldnéřských vojsk, která jsou podle něho zdrojem zkázy mravnosti. Proto tolik zdůrazňuje a považuje za klad německých měst, že při svých vojenských operacích mohla použít vždy svých vlastních občanů a že jim „slasti“, jež přinášejí žoldnéřská vojska, byla cizí.

Jestliže bychom vyšli z rámce úvah, jež se rozmohly v marxismu v padesátých letech, mohli bychom říci, že Machiavelli měl velmi malé pochopení pro feudální služební funkci města a že dokonce i obchodní kapitál hodnotil negativně především proto, že města, v nichž převládl, vykazovala řadu styčných bodů s feudalismem, že např. řada představitelů obchodního kapitálu v italských městech vždy byla ochotna přijmout feudální hodnosti. Vcelku Machiavelli považuje za klad německých měst, že v nich neexistuje feudální živel a že německá města vpravdě nestrpí, aby se někdo v jejich okruhu stal šlechticem.¹⁴

Machiavelliho odpor k obchodnímu kapitálu proniká i do hodnocení jiných jevů. Machiavelli např. vidí klad německých měst v tom, že nejsou plně zapojena do mezinárodního obchodu. Spokojí se prakticky s tím, co se vyrobí v jejich okruhu; peníze se nevydávají zbytečně. Právě skutečnost, že obyvatelé měst nepřicházejí tolik do styku s cizinci, může vysvětlit, proč v německých městech nebyly narušeny mravy obyvatel.

Podle Machiavelliho se ostré protifeudální zaměření německých měst obráží i v jejich justici. S velikým zadostiučiněním uvádí příklad, že dopadnou-li obyvatelé měst někoho ze šlechticů, učiní s ním velmi rychlý a radikální konec.¹⁵

Machiavelli klade tedy vcelku rovnítko mezi existencí svobodného města, jehož svoboda je zaručena zákony, a města německého, soudě, že německá města poskytují klasický doklad toho, jak je možno dobrými zákony udržet vnitřní společenskou harmonii.

Za jeden z konkrétních projevů dobré zákonodárné činnosti německých měst považuje Machiavelli i jejich účelnou daňovou politiku, která prosazuje princip rovnosti. Machiavelli se tedy i v tomto případě staví sympaticky k zásadě progresivního zdanění podle majetku.

Právě z těchto vlastností německého města odvozuje Machiavelli etickopolitický prvek, mluví o mravní nezkaženosti německých měst; nebyla v nich vnitřně narušena obchodním kapitálem. Neprojevili se v nich nepříznivě nadměrný růst obyvatelstva. Je si dobře vědom i skutečnosti, že forma velkého městského státu může být naopak velmi nebezpečná i samým městským institucím, ježto v takovýchto velkých aglomeracích hrozí nutně nebezpečí tyranidy, a to zvláště tehdy, když se městský stát rozšíří neúměrně o přilehlé venkovské území, tj. *contado*. Tím si lze vysvětlit, proč si Machiavelli cení na německých městech toho, že nejsou nucena rozšiřovat své území z důvodů vojenských. Jejich existence je zaručena královskou mocí. Jinými slovy Machiavelli vidí přednost německých měst v tom, že se v nich státní funkce uplatňují pouze po stránce vnitřní a nikoliv z hlediska územní expanze.¹⁶ Machiavelli má tedy před očima především město, jež je svými institucemi s to zajistit prostou zbožní výrobu. Přitom klade nejen veliký důraz na protifeudální charakter zbožní výroby, nýbrž vidí jasně i protifeudální charakter města. Odmítá proto vše, co v městech připomíná feudalismus a co město s feudalismem spojuje.¹⁷ Posuzuje tedy negativně v italských městech i úlohu obchodního patričiátu a obchodního kapitálu. Zřejmě si je vědom toho, že právě tyto prvky by velmi snadno mohly podepřít refeudalizaci.

Že Machiavelli viděl úlohu města především v jeho protifeudální funkci, o tom svědčí i další fakt. Machiavelli klade rovnítko mezi společenské zřízení Švýcarů a německé město. Na to upozornili již někteří historici, např. švýcarský historik E. Walther.¹⁸ Walther uvádí důvody, jež vedly Machiavelliho k pozitivnímu hodnocení Švýcarů. a) Je to odpor Švýcarů k feudalismu, b) mravní nezkaženost, c) snaha udržet vnitřní svobodu. Dále Walther podotýká, že Machiavelli považoval za pozitivum švýcarského vývoje schopnost udržet jednotný a nedělitelný stát. Machiavelli se samozřejmě k tomuto státu musel postavit kladně, ježto sám byl stoupencem ježto formy státní moci.

Paralely, jež Machiavelli spatřoval mezi německými městy a společenským zřízením Švýcarů, poněkud překvapují, uvážíme-li, že Machiavelli sám historicky zaznamenal vnitřní rozpory mezi těmito oběma činiteli. Tak ve zprávě z roku 1508 mluví o nepřátelství německých měst a Švýcarů a snaží se je zdůvodnit faktem,

že Švýcaři nejsou jen nepřátelé šlechticů, nýbrž i knížat.¹⁹ Nepřátelství měst a Švýcarů pak zdůvodňuje i některými vnějšími motivy, např. politikou šlechty.

Ovšem na druhé straně si je Machiavelli vědom toho, že v negativním poměru Švýcarů k německým městům šlo spíše o náhodnou konstelaci, a proto tolik zdůrazňuje společné rysy, jež Švýcary a německá města spojují. Na prvním místě tedy princip rovnosti a vyhraněně protifeudální postoj. Na švýcarské komunitě kladně hodnotí, že nezná ani feudály, ani knížata, že vnitřní diferenciacie v celé její oblasti připomíná diferenciaci ve městě. A ne náhodně Machiavelli vidí důvody vnitřní diferenciacie v rozrůznění funkcí a úřadů.

Princip rovnosti, který se podle Machiavelliho uplatnil ve velkém rozsahu ve Švýcarsku, tvořil pak i základ švýcarského válečnictví. U Švýcarů se nesetkáváme s kondotiéry a žoldněři. Švýcaři se naopak všude opírají o milici a vnitřní poměry v jejich vojenské organizaci jsou neobyčejně jednoduché. Není náhodné, že Machiavelli spatřuje v těchto prostých rysech švýcarské vojenské organizace obdobu s vojenskou organizací v antice.²⁰

b) Jako druhý typ města, na němž Machiavelli objasnil svou koncepci, možno uvést města toskánská, a to především Florencii. Nutno ovšem přitom dodat, že pokud jde o dějiny Florencie, nehodnotí je Machiavelli stejně pozitivně v celém období, nýbrž především jen tehdy, kdy se ve Florencii plně dostala k moci vláda popolo. Tato skutečnost se názorně projevuje i v Machiavelliho základním díle o florentských dějinách (*Istorie Fiorentine*). V hrubých rysech se dá říci, že Machiavelli přistupuje k florentským dějinám asi z těchto hledisek: 1. Jak se ve florentských dějinách prosazovala vláda řemeslnicko-obchodnické složky, kterou příznačně nazývá popolo. 2. Jak právě vláda lidu umožnila dodržení zákonů. 3. Jak pomohla prosadit princip rovnosti.

Je ovšem nutno podotknout, že všechna tato hlediska u Machiavelliho mezi sebou velmi těsně souvisí.²¹ Machiavelli je plně přesvědčen, že pouze vláda popolo je s to zaručit zákony; dodržování zákonů není možné bez prosazení principu rovnosti. Je tedy zřejmé, že toto hledisko vyjadřuje měšťanskou ideologii s jasně protifeudálním zaměřením. Jak již bylo řečeno, umožňuje Machiavellimu hodnotit kladně právě ony epochy florentských dějin, v nichž se uskutečnila vláda popolo, a naopak vidět v černých barvách ona jejich období, kdy nabyl převahu obchodní kapitál a kdy k moci se dostal „tučný lid“ (popolo grasso).

Jako konkrétní příklad pro Machiavelliho kladné hodnocení vlády popolo možno uvést jeho rozbor „ordinamenta iustitiae“.²²

Z historie je známo, že ordinamenta z r. 1293 postihla nejen feudály, nýbrž i představitele obchodního kapitálu. A právě tyto události postihuje Machiavelli neobyčejně přesně. Zbavil se např. plně iluze, že hlavní boj ve Florencii 13. století byl bojem mezi ghibelliny a guelfy, a naopak tvrdí, že hlavní těžisko vnitřních bojů ve Florencii v 13. století bylo mezi mocnými a lidem.²³

Machiavelli se prakticky ztotožňuje s politickým postojem lidu (popolo) a přichází s takovouto argumentací: lid se bránil kvůli feudálů a chtěl prosadit pevné zákony.²⁴ Volil-li nové zákony místo zákonů starých, bylo to především proto, že staré zákony nebyly dostatečně závazné pro všechny občany: šlechtě se totiž neustále nabízela možnost nějakým způsobem je obejít. Šlechta pak měla skutečně řadu možností, aby se mohla zákonům vyhnout.²⁵ Machiavelli vidí v důsledném uplatnění zákonů projev svobody a hodnotí kladně pozitivní vlastnosti komunální justice, tedy například i tvrdá opatření proti grandům.

Ovšem na druhé straně Machiavelli — podobně jako Marsilius z Padovy — má před očima zájmy měšťanstva jako celku. Tím si lze vysvětlit, proč ještě pozitivněji oceňuje *ordinamenta iustitiae* z roku 1295, jež násilně neoddělovala jednu složku měšťanstva od druhé, nýbrž naopak prakticky umožnila sjednocení měšťanstva jako třídy.²⁶ Avšak rozhodující i v tomto případě je to, že se Machiavelli nevzdává myšlenky hegemonie popolo v systému vládní moci. Ve florentských dějinách se vůbec Machiavelli negativně staví proti takové jednotě měšťanstva, jež by se uskutecnila pod hegemonií popolo grasso. Nejvýrazněji snad vysvětluje toto negativní hodnocení při charakteristice hegemonie finanční oligarchie ve Florencii, jež byla nastolena po roce 1382.²⁷

Tak má prvek hegemonie popolo u Machiavelliho vyhraněně třídní charakter. Nelze ji rozumět například jen vnitřní dorozumění, obsahuje naopak řadu myšlenek založených na principu rovnosti a má řadu rysů, které bychom mohli označit za přirozeně právní (např. se zdůrazňuje rovnost lidí pokud jde o jejich původ).

Machiavelli má i jakousi představu o tom, jak byla likvidována původní rovnost, jež byla rovností absolutní, nepřipouštějící rozdíly mezi jednotlivými lidmi. Ukazuje, jakou úlohu přitom sehrál podvod, lež a násilí.²⁸ Prvky této ideologie nejsou ovšem u Machiavelliho zcela nové. Našli bychom mnohé obdoby v literatuře 13. století ve Francii.

Na druhé straně však není Machiavelli stoupencem úplné rovnosti pro svou dobu. To se např. projevuje názorně v jeho hodnocení největšího revolučního hnutí ve Florencii, povstání Ciompi. Zde používá řady relativisticky zaměřených důvodů, obdobných těm, jež na jiném místě zaměřil proti vládě grandů, aby je pak obrátil proti vládě širokých lidových mas. Je příznačné, že proti skutečné vládě lidu argumentuje typicky psychologickorelativistickými úvahami.²⁹ Na Machiavelliho charakteristice povstání Ciompi si můžeme tedy prakticky ověřit, kde jsou meze jeho „demokratismu“.

Rovněž při charakteristice povstání Ciompi vychází Machiavelli z pozitivního hodnocení středního měšťanstva jako vlastního představitele zákonnosti. Ukazuje, že právě v této době si měšťanstvo (popolo) vytklo cíl zavést pevné zákony, čímž se octlo v rozporu s představiteli velkých rodů, prakticky vzato s příslušníky popolo grasso, jimž vyhovovala nezávislost na zákonech. Proto Machiavelli vidí v příslušnících velkých florentských rodů, v představitelích finanční oligarchie nejen rušitele zákonnosti, ale i hlavní původce nejednotnosti florentské politiky. Na druhé straně však právě z pozic popolo vystupuje Machiavelli i proti politickým nárokům širších mas lidu. V Machiavelliho Florentských dějinách najdeme i na jiných místech úvahy, v nichž autor záměrně líčí lid v černých barvách, psychologickými důvody snižuje význam akcí lidu. Mluví např. o lidových povstáních jako o důsledku politických vášní a popírá, že by se ve vlastních lidových povstáních mohly nějak projevit prvky racionalismu.³⁰

Je pravda, že do Machiavelliho charakteristiky povstání Ciompi pronikly některé prvky, jež přímo souvisely s ideologií lidových mas. Ovšem nutno říci, že se tak dělo v křivém zrcadle. To se ostatně týká i názorů Machiavelliho na původní rovnost, s nimiž jsme se již seznámili. Nepochybně Machiavelli dosah absolutní rovnosti relativizuje; zřejmě se obává, že by se mohlo jejich zásad využít i proti vládě popolo. Machiavelli tedy zdaleka nepopírá i nutnost vnitřní diferenciace v rámci měšťanstva. I v tom se jasně shodoval se všemi ideology komunálního městského zřízení.

Machiavelli není tedy ani zdaleka stoupencem demokratického pojetí rovnosti, jež se obrážela v aspiracích širokých lidových mas. Naopak proti nim používá opět argumentů psychologických a relativistických. Přičítá např. lidovým masám obdobnou ziskuchtivost, jež byla typická pro morální kvality vládnoucí třídy.³¹

Velmi charakteristické pro Machiavelliho pojetí florentských dějin je hodnocení činnosti Michela Landa, v němž vidí ztělesnění vlády popolo, onoho představitele středního měšťanstva, jemuž Florencie „děkuje“ za to, že zabránil přerůstání požadavků lidových mas.³² Možno dokonce říci, že politika Michela Landa je Machiavellimu jakýmsi měřítkem při hodnocení historických akcí. Nutně proto musí odsoudit jednání vlády velkých cechů (po roce 1382) za to, že Michele Landa pronásledovala.³³

Z toho, co jsme shora uvedli, jasně vysvítá, že Machiavellimu nejvíce vyhovovala taková forma vlády, jež byla ve Florencii nastolena po roce 1378 a jež se udržela do roku 1382. V ní spatřoval vládu celého měšťanstva, k němuž bylo možno počítat i představitele velkých cechů, i když v této vládě podrželi hegemonii příslušníci malých cechů. Vyslovuje-li Machiavelli ve Florentských dějinách k této vládě kritické výhrady, činí tak pouze na oněch místech, kde chce ukázat na chyby v jejím mechanismu, tj. na rozpor mezi velkými a malými cechy, jež nakonec zmařily její delší trvání. Zvítězily jednotlivé frakce, které sahaly k neoprávněným politickým počínům (klatba); tak byl narušen normální chod vládní moci.³⁴

Mnohem kritičtější poměr zaujímá Machiavelli k vládě „popolo grasso“, která byla ve Florencii nastolena po r. 1382. Machiavelli podává celkem přesné třídní hodnocení této vlády. Ukazuje, že podstata této vlády záležela v tom, že menší cechy byly podrobeny cechům velkým a zbaveny tak svého gonfaloniera i vlivu na státní úřady.³⁵ Vnější projevem těchto základních změn byly pak četné represálie, jimiž byli postiženi nejen představitelé někdejší plebejské diktatury, nýbrž i představitelé středního měšťanstva, mezi nimiž na prvním místě Michele Lando. Právě represálie této vlády proti Michelu Landovi byly Machiavellimu proti mysli; mluví proto na tomto místě o Landových zásluhách o celý stát a o florentskou republiku.³⁶

Za jedinou zásluhu oligarchické vlády považuje Machiavelli to, že udržela stát jako celek. A proto z tohoto hlediska hodnotí kladně i dva čelné představitele vlády florentské oligarchie, tj. Masso degli Albizzi a Niccola Uzzana.³⁷

Jinak stíhá tuto formu vlády relativistickou kritikou. Tvrdí např., že byla příliš pyšná a že potlačovala bezohledně lidové masy. Vytýká jí kořistnictví, lešť v politice a snahu uvést druhé do otroctví. Přitom výtky, jež adresuje lidovládě a oligarchii, nejsou ovšem úplně totožné. Lidovládě vytýká neschopnost omezit se a jednat disciplinovaně, kdežto oligarchii spíše zneužívání moci.³⁸

Výše jsme již ukázali, že Machiavelli považuje za jeden z hlavních znaků vlády popolo dodržování zákonnosti. Zákonnost pak chápe jako předpoklad hegemonie popolo. Jako negativní doklad pro tuto koncepci můžeme uvést opět Machiavelliho hodnocení Florencie z období Masso degli Albizzi a Niccola Uzzana. Machiavelli vytýká vládě florentské oligarchie reprezentované především těmito osobami, že narušila rovnost a nebyla s to prosadit a zároveň respektovat zákony.

Machiavelli vidí — jak víme — v zákonech produkt činnosti popolo. Vyslovuje jasně závěr, že zákony mnohem více prospívají popolo než oligarchii. Otázka, zda je formuloval jednotlivec, je mu spíše otázkou vedlejší.³⁹

Konkrétně objasňuje Machiavelli funkci zákonů na historii florentského katastrofu.⁴⁰ Vychází z třídní funkce katastrofu, který byl podle jeho mínění zaměřen především

proti tyranii mocných. Po jeho zavedení nebylo pak již možno potlačovat malé občany a hrozbami je donucovat k mlčením.⁴¹ Je ovšem pravda, že se při tomto hodnocení katastrofu Machiavelli nevyhnul třídní omezenosti. Souhlasí v zásadě s názorem, že se nemělo používat katastrofu jako politického prostředku při revizi vlastnických přesunů, jež proběhly v minulosti.

Při tom všem argumentace, kterou Machiavelli vkládá do úst přívržencům a odpůrcům katastrofu, má i vysloveně ekonomický charakter. Mimo jiné v ní můžeme sledovat spojitost mezi ekonomikou a právem. Je dokonce možno vyslovit závěr, že se v tomto způsobu argumentace obrátí u Machiavelliho dvojnásobný přístup k prvotní akumulaci. Tak odpůrcům katastrofu přisuzuje Machiavelli myšlenku, že katastrofa může velmi nesnadno postihnout movité statky, kterých lze dnes lehce nabýt a zítra pozbyť, a že tedy katastrofa nebude s to podchytil utajené peníze.⁴² Ovšem za těmito zdánlivě objektivními důvody se tají představy, jež byly přežaty z oblasti politické. Odpůrci katastrofu totiž namítali, že by jím nebyli postiženi ani tak podnikatelé přímo zainteresovaní v ekonomických záležitostech, nýbrž ti, kdož vykonávají státní funkce a nemohou se tedy podnikání přímo zúčastnit.⁴³ Jinými slovy, odpůrcové katastrofu operují z á s l u h a m i proti mechanismu kapitalistické ekonomiky; dokonce připouštějí i možnost zneužití obchodního kapitálu.

Na druhé straně vycházejí přívrženci katastrofu přímo z ekonomických mechanismů, zdůrazňují proto elasticitu daňového systému. Machiavelli uvádí jejich názor, podle něhož je možno použít daňového systému i tehdy, změní-li se množství vlastněných nemovitých věcí, neboť prý nic nebrání tomu, aby se těmto změnám přizpůsobil i daňový systém.⁴⁴

Pro odpůrce katastrofu byla zvláště závažná námitka, že nelze zdanit peníze, jež nejsou v oběhu, a že tedy katastrofa nebude v tomto směru plnit úlohu. Přívrženci katastrofu argumentují opačně, a to velmi lapidárně. Tesaurované peníze nemohou plnit funkci peněz, a proto není třeba se jimi zabývat. Dále Machiavelli přisuzuje odpůrcům katastrofu argumenty, jimiž popírají úlohu společenských zásluh. Domnívá-li se někdo, že utrpěl ekonomickou újmu, protože vykonával nějakou státní funkci, pak musí přece uznat, že mu nic nebrání v tom, aby tuto funkci složil.⁴⁵

Zhodnotíme-li důvody odpůrců florentského katastrofu po stránce ekonomické, vidíme jasně, že se opírají o prostou směnu zboží na straně jedné a že na druhé straně registrují některé průvodní jevy prvotní akumulace.

Jelikož Machiavelli v zásadě přijímá argumenty zastánců katastrofu, je zcela pochopitelné, proč se sám ve svých ekonomických úvahách staví proti argumentaci představitelů finanční oligarchie, kteří vystupují jako zásadní odpůrci katastrofu. Lze říci, že přitom Machiavelli využívá jednak důvodů odvozených z prosté výroby zboží, jednak že počítá s přerůstáním prosté výroby zboží ve výrobu kapitalistickou, v níž je ovšem finanční kapitál podřízen kapitálu průmyslovému.

Ale ani zde není položen důraz na sféru ekonomickou, nýbrž na politické důsledky, které z ní vyplývají. Čím více se v městě osamostatňuje finanční kapitál; čím více se město dostává do rukou jeho představitelů, tím negativněji je Machiavelli posuzuje. Machiavelli se snaží ukázat, že v takovémto případě hrozí oligarchická diktatura anebo dokonce tyranida.

Právě z celkového politického hodnocení úlohy obchodního kapitálu je možno pochopit i Machiavelliho poměr k Mediceům, jakožto představitelům diktatury florentské finanční oligarchie. Machiavelli sám velmi bystře ukázal, že se medicejská moc opírala o finanční zdroje, že jejím vlastním základem byly peníze.⁴⁶ Na druhé straně je ovšem nápadné, že se Machiavelli Medicei zabýval pouze poskrovnou

a že nikde vlastně nepodal systematický rozbor jejich vnitřní politiky. Ve Florentských dějinách se prostě těmito otázkám vyhnul a zaměřil se na rozbor zahraniční politiky florentské signorie. Jinde charakterizuje vládu Mediceů dokonce po vzoru oněch humanistických autorů, kteří se dali do služeb tyranidy. Tak např. o Cosimovi Medici tvrdí, že byl mužem velké moudrosti, že měl dobré srdce, že rád rozdával své statky a že si tím zcela získal náklonnost lidu. Nelze však popřít, že se za těmito chvalozpěvy tají střízlivý pohled na skutečnost.⁴⁷

Tu a tam přece jen Machiavelli podává obraz třídního charakteru medicejské vlády. Výstižně poukazuje, že Mediceové původně patřili k popolo, a dokonce je považuje za jeho typické představitele. Doklady pro tento svůj názor nachází v postoji Mediceů k pokusům zavést ve Florencii pevný katastr. Uvádí, že jeden z prvních představitelů medicejského domu plně podepřel požadavek zavést ve Florencii katastr. Na druhé straně se však Mediceové dovedli postavit i proti možným revindikacím opírajícím se o katastr, tedy proti požadavkům, které měly být uplatňovány v minulosti. Byli stoupenci zásady, že se minulost má přenechat minulosti, a soustřeďovali veškerou pozornost k otázce, jak nalézt prostředky pro vyřešení spravedlivého zdanění. Jejich odpor proti majetkovým revindikacím pramenil podle Machiavelliho z jejich vyhraněné třídního postoje a z obavy, aby ve městě nedošlo k vnitřním rozporům, které by mohly být vyvolány dotazy občanů, kdo co v minulosti zaplatil, nebo nezaplatil. Jinými slovy Mediceové obětovali majetkové revindikace pevnému řádu.

Machiavelli dále ukazuje, že Mediceové dovedli nejen obratně využívat své politické minulosti, nýbrž i mnohých opatření, jež souvisela s vládou popolo. Machiavelli tuto skutečnost demonstrovuje především na příkladu Cosima de' Medici, který používal a zneužíval katastru proti „mocným“, kryl se jeho objektivitou a dovoľával se dokonce zásad známých z období klasické městské komuny. Cosimo např. velmi často demagogicky dokazoval, že daňová politika je určena zákony, že tedy jednotlivci nemohou mít na ni vliv. Odmítl proto i návrh grandů změnit nějakým způsobem zákon z vlastní vůle a úmyslně zdůrazňoval starou formu při vypracování a schvalování zákonů.

Že ovšem šlo o pouhou demagogii, vyplývá podle Machiavelliho ze skutečnosti, že Mediceové znehodnotili mnohé zásady, jež souvisely s vládou lidu, i když ovšem po celou dobu své vlády některé z nich byli nuceni alespoň formálně respektovat. Platí to např. o volebním systému z komunálního období, který Mediceové sice formálně přejali, avšak na druhé straně některými zásahy zcela znetvořili. Tak např. obsadili volební komise zcela svými lidmi (accoppiatori). Tak se mohly důležité funkce ve státě obsazovat podle vůle Mediceů.⁴⁸

Machiavelli dále ukazuje na postoji Mediceů k ordinamenta iustitiae, jak starší zásady lidovlády byly za jejich vlády znehodnoceny. Mediceové tato revoluční nařízení z let 1293—1295, zaměřená proti grandům, velkoryse zrušili a tím zdánlivě napravovali i krivdy, jež byly grandům způsobeny. Fakticky však měl tento akt zcela jiný význam. Mějme na zřeteli skutečnost, že se podle politické praxe 14. a 15. století ordinamenta interpretovala vlastně ve prospěch grandů, neboť se jimi prakticky některé úřady vyhrazovaly grandům. Mediceové tak tímto demagogickým aktem vlastně zviklali platnost zákona, jímž byla zaručena jistá stabilita a privilegovanost grandů. Mohli se tak vypořádat se svými protivníky v řadách florentské oligarchie. Jednu její část mohli získat na svou stranu, druhou poslat do vyhnanství.⁴⁹

Machiavelli dále ukazuje, že vláda Mediceů neustále využívala a zneužívala jednotlivých složek společnosti. Mediceové velmi často využívali rozporů mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva, některé obdarovali privilegii, jiné ponižovali, některým udělovali čestné úřady, jiné k těmto úřadům nepustili.

Nejostřeji vystupuje záporný poměr Machiavelliho k Mediceům do popředí v *Discorsi*. Machiavelli v Mediceích vidí především tyranu, kteří se neštíteli žádných prostředků. Odhaluje metody Cosima de' Medici, který získal úctu mnohých prostě tím, že jim nahnal strach.⁵⁰ Na druhé straně zneužil záměrně politických chyb svých spoluobčanů, kteří na něho uvrhli klatbu, a tak si vlastně získal vlastní popularitu.

Machiavelli tedy zkoumá medicejské panství z hlediska oslabení základních společenských zásad známých z republikánského období městské komuny. Mediceové především narušili zákonnost a přehodnotili zásady rovnosti. Princip rovnosti, který měl v období městské komuny aktivní politický význam, změnil se za jejich vlády v princip pasivní, tj. v poslušnost před medicejskou mocí.

Machiavelli dále ukazuje, jak se tato změna ideologicky odrazila v ústupu od republikánských ideálů, jež byly podle něho podmíněny rovností. — Ne náhodně srovnává medicejské panství s koncem období vlády císařů v římském imperiu.⁵¹ Zcela zákonitě vidí tedy naopak ve florentské republice nejen dědice vládních principů známých z komunálního období, nýbrž i útvar, v němž lze aplikovat antické republikánské ideály.

Na tomto místě se nabízí otázka, do jaké míry byl Machiavelli při charakteristice medicejského panství jako tyranidy ovlivněn názory Savonarolovými, do jaké míry a v jakém rozsahu naopak obratně pozměnil mnohé prvky revoluční ideologie, obsažené v Savonarolově ideologii. Je známo, že Savonarola měl především vysloveně negativní poměr k medicejské signorii, viděl v ní nejhorší formu vlády a v medicejském tyranovi nejhoršího vladaře. Při charakteristice této vlády používal psychologickorelativistických kategorií; stíhal vládu tyranu nejen sarkastickými poznámkami, nýbrž přímo i invektivami. Tyran se mu jevil jako zlotřilý člověk (*uomo di mala vita e pessimo tra tutti li altri uomini*).⁵² Za nejhorší formu tyranidy pak považoval zcela zákonitě onu formu vlády, kdy se tyranem stává někdo z „rovných občanů“. Savonarola podal i řadu skvělých postřehů o psychických kvalitách tyranu. Tyran chce vyniknout nad ostatní, je závistivý, těší se z neuspěchu druhého, přeje si, aby druhý člověk byl haněn, pamatuje si velmi dobře, co mu kdo udělal špatného apod.

Savonarola zdůrazňoval obecně negativní rysy tyranidy, jak se projevují přímo ve státním mechanismu. Tyranida vylučuje především vládu širokých mas. Tyran seje nenávisť a rozpory mezi občany, snaží se snížit mocné a neuznává moudré lidi, nechce mít z občanů společníky, ale v pravém slova smyslu otroky. Dovede se velmi dobře maskovat, tvrdí velmi obratně, že nechce měnit formu vlády, ba naopak ujišťuje, že mu v podstatě jde o uchování starého stavu.

Savonarola dále postihuje podstatu metod vlády tyranu z hlediska třídní politiky. Tyran se především snaží nivelizovat sociální rozdíly, je například nakloněn vdát dcery vznešených za své přívržence, kteří jsou nízkého původu apod. Hlavně pak uvolňuje i platnost spravedlivých zákonů, ježto by se tyto zákony mohly stát nástrojem proti jeho vládě.⁵³

Z toho, co bylo uvedeno, je vidět, že na rozdíl od Machiavelliho spojuje Savonarola postoj etickopolitický s přímou kritikou; odtud pramení i útočný charakter

v jeho ústředním traktátu, který v obecné formě postihuje panství Mediceů. Právě eticko politická forma v obecné podobě má význam krajně mobilizující.

Machiavelli naopak otázku tyranidy konkretizuje a historizuje, ulamuje tak v mnohém ostří Savonarolovým etickopolitickým invektivám; zaujímá ho spíše mechanismus vlády tyрана a nikoli psychologické charakteristiky, které mohou sloužit jako přímá politická zbraň. Můžeme tedy mluvit o rozdílnosti přístupu k tyranidě, vyplývající jednak z prožitku revoluční akce u Savonaroly, jednak z historického odstupu u Machiavelliho k vládě Mediceů. Konečně Machiavelli si vytvářel jakési útočiště svobodného myšlení pod vnější egidou medicejského panství a neměl menší chuti přijít po roce 1512 s Medicei do dalších osobních sporů. I zde se tedy ukazuje, že historický přístup může mít v jistém směru i otupující a vyrovnávající charakter.

c) Za třetí typ města, kterým se Machiavelli zabývá, možno uvést Benátky. Kontrast v pojetí Benátek a Florencie bije u Machiavelliho do očí na první pohled. Je ovšem též zřejmé, že v tomto případě nejde jen o vnější shodu nebo rozdílnost; zde Machiavelli především přímo reaguje na politické tendence své doby, na různé snahy pozměnit florentskou ústavu podle ústavy benátské.

V historické literatuře bylo již správně poukázáno na to, že se v době Machiavelliho vytvořil jakýsi mýtus benátské ústavy ve Florencii.⁵⁴ V období republiky se benátské ústavy dovolávali jak stoupcí radikálnějších reforem (Savonarola), tak i stoupcí konzervativního směru, v jejichž případě šlo především o mluvčí florentské aristokracie. Rozpory v názorech jednotlivých skupin na benátskou ústavu se projevovaly především poměrem k velké radě (consiglio grande). Kdežto stoupcí Savonarolovi viděli ve velké radě instituci, jež byla s to zajistit jistou demokratizaci florentské společnosti, představitelé florentské oligarchie tuto stránku pomíjeli, spatřovali naopak v benátské ústavě — a řekněme historicky neprávem — prostředek zaměřený proti široké vládě lidu. Vzor benátské ústavy vytlačil pak zcela zákonitě i antické představy o státě a možno říci, že v jistém směru znamenal i krach antické politické tradice. Umožňoval pak přímo i sankci společenské nerovnosti.⁵⁵

Později se benátské ústavy jako vzoru dovolávali i stoupcí konzervativní ideologie, jež se hlásila k Orti Oricellari. Machiavelli se s mnohými názory na benátskou ústavu seznámil právě v Orti. Kladně hodnotí ty instituce benátské ústavy, jimiž mohlo být omezeno nebezpečí principátu, tj. tyranidy, a naopak ostře kritizuje jiné instituce benátské ústavy, jež omezovaly republikánské zřízení.

Machiavelli tedy i v tomto případě hodnotí určitý historický jev z pozic popolo. Vidí ovšem nebezpečí možného politického relativismu, který by byl nutný, kdyby byl přijat benátský model v úplnosti.

Ve svých úvahách o benátské ústavě se ovšem Machiavelli nemohl vyhnout jisté mystifikaci pramenící z toho, že považoval popolo za hegemonu společnosti. I zde se rýsuje nápadný rozdíl proti Guicciardinimu, který i v tomto případě mnohem ostřeji postřehl třídní funkci ústavy popolo ve Florencii a v citovaném již dialogu o florentské ústavě neopomenul zdůraznit, že florentská ústava i v období republiky byla také svou podstatou protilidová, ježto nespočetní řemeslníci a noví obyvatelé byli podle ní prostě vyloučeni ze společenského života a „nevstupují do naší rady“.⁵⁶

Tolik stačí poznamenat, pokud jde o širší charakteristiku benátské ústavy, kterou zastává Machiavelli. Pokud jde o podrobnosti, Machiavelli kritizuje konzervativ-

nost této ústavy a přičítá jí obdobnou funkci jako ústavě spartské.⁵⁷ Obě ústavy nepřipouštějí lid k moci.

Machiavelli dále vytýká benátské ústavě neschopnost plně rozvinout vojenské akce. Aplikuje tedy na benátskou ústavu myšlenku, známou již z jeho komentářů k římským dějinám, že totiž protidemokratická ústava je mnohem méně vhodná k obraně země a že není schopna zaručit její rozvoj. Další vadu spatřuje Machiavelli přímo v mechanismu této ústavy; považuje za velký nedostatek benátské ústavy to, že občané, kteří vykonávali vyšší funkce, nechtěli přejít do funkcí nižších. A právě podle Machiavelliho vůle občanů přijmout nižší funkce zaručuje skutečné kvality společenského života.⁵⁸

Přitom ovšem nesmíme zapomínat na to, že Machiavelli viděl v benátské ústavě především typ ústavy městského státu, nikoli tedy ústavu, jež by se nějak podstatně přibližovala feudálnímu vzoru. O tom je se možno přesvědčit tam, kde vytýká její klady.⁵⁹ Benátská ústava umožňovala např. mimořádná opatření pro případ nutnosti. Tím byly prakticky kompenzovány některé podstatné nedostatky ústavy, jež vystupovaly do popředí zvláště v mírovém období. V benátské ústavě byla zaručena možnost neustálého přizpůsobování poměrům, což vyvažovalo nedostatky pramenící z nedostatku „virtů“.

Takové je tedy Machiavelliho celkové hodnocení benátské ústavy. Machiavelli vidí v benátské ústavě ústavu městského státu a uvažuje i o benátské šlechtě jako odnoži měšťanstva.⁶⁰ Právě z Machiavelliho charakteristiky vyplývá, že sám termín, jehož se v jeho době používalo pro šlechtu, nemusil označovat šlechtu feudální.

V tom navazuje Machiavelli na některé myšlenky humanistů, především Poggia Braccioliniho, který se v dialogu „De nobilitate“ snaží dokázat, že pojem, jehož se v jeho době používá pro šlechtu, má více významů, které pramení z různorodosti historických podmínek jejího vzniku. Poggio dále názorně prokázal i základní rozdíl mezi šlechtou ryze feudální a šlechtou benátskou. U feudální šlechty převažuje především parazitismus, kořistnictví, kdežto šlechta benátská, v níž jsou rozhodující složkou obchodníci, je vlastně šlechtou nepravá. To Poggiovi — stejně jako ostatním humanistům — umožňuje odmítnout Aristotelův názor, že šlechtictví souvisí především s majetkem. Naopak Poggio zdůrazňuje, že šlechtictví závisí především na osobní zdatnosti.⁶¹

Machiavelli ve všech těchto věcech navazuje prakticky na humanisty. Konkrétně pokud jde o Benátky, tvrdí, že v Benátkách existují šlechtici jen podle jména a že naprosto nejde tu o šlechtu ve feudálním slova smyslu, neboť benátská šlechtice nemají ani vlastní půdu ani nemovitosti a nedisponují ani vlastní jurisdikcí.⁶² Ve smyslu Machiavelliho by se tedy dalo říci, že šlechtictví bylo v Benátkách jakýmsi čestným titulem pro některé skupiny obchodníků.

Z Machiavelliho úvah o benátské ústavě vyplývá, že považuje za negativní rys benátské ústavy právě ony, které vyznačovaly převahu obchodního kapitálu. Není dále bez zajímavosti, že Machiavelli promítá hodnocení záporných rysů benátské ústavy i do historie Benátek.⁶³ Na rozdíl od dějin Říma, v nichž vidí jakousi vnitřní vývojovou zákonitost, zdůrazňuje již při samém vzniku Benátek úlohu náhody. Zdánlivě jde o detail a na první pohled nás tato Machiavelliho úvaha ani nepřekvapuje, uvědomíme-li si, jak skutečně Benátky vznikly. Ale při pozornějším čtení a při znalosti souvislostí vidíme, že tento zdánlivě konkrétní historický postřeh má u Machiavelliho i dosah politický. Mějme před očima především skutečnost, že obhájcové benátské ústavy vždy tvrdili, že tisícileté trvání Benátek vylučuje oprávněnost domněnky, jako by při vzniku Benátek hrála rozhodující úlohu

náhoda. Zdůrazňovali, že benátská ústava je něco hluboce přirozeného a opodstatněného. Jako typický příklad by se daly uvést názory Giannottiovy, který se v benátské ústavě dokonce snažil objevit řadu paralel s obecnými rysy lidské povahy. Dovožoval — na základě jakési obecně psychologické teorie — že v lidské povaze je možno nalézt tři základní rysy, které jsou celkově shodné s institucemi benátské ústavy, a to touhu po svobodě, jíž se má zdůvodnit nutnost velké rady v Benátkách, snahu získat ctnost, jež má zaručit existenci senátu, a konečně aspiraci po jedynovládě, jež charakterizuje především funkci knížete.⁶⁴

Machiavelli tyto souvislosti popírá. Snaží se, jak jsme již řekli, o to, aby dokázal, že Benátky vznikly náhodně, vlastně v důsledku vnějšího nebezpečí, jímž byli obyvatelé přilehlých oblastí pozdějších Benátek nuceni uchýlit se na skály, a teprve pak si tato původně náhodná aglomerace lidí byla s to dát zákony.⁶⁵ Tím vším si lze vysvětlit jakousi exkluzivitu benátské ústavy, v níž se přísně odlišovali plnoprávní a neplnoprávní občané a jež vyjadřovala aristokratičnost vládní formy. Srovnáváme-li Machiavelliho teorii o vzniku Benátek s tím, co říká o vzniku jiných státních útvarů, jímž přikládá vyšší hodnotu (Řím, Sparta), vidíme ještě jeden podstatný rozdíl. Machiavelli totiž nevidí v založení Benátek hrdinský čin, o jakém lze mluvit při založení Říma nebo Athén.

Z toho, co jsme prozatím uvedli, vyplývá, že se Machiavelli prakticky i při hodnocení městských ústav ztotožňoval se zájmy středního měšťanstva (tj. popolo). Považoval dále vládu měšťanstva za zcela neslučitelnou s vládou feudálů a i v tomto směru navázal na nejprogresivnější koncepce humanistů. Feudálové jsou podle něho zdrojem zhouby pro jakýkoli spořádaný stát. Za nejhorší mezi nimi považuje ty, kteří mají vlastní hrady a mají poddané, jež je poslouchají.⁶⁶ Všude tam, kde feudálové podržují politickou moc, působí jen spoušť. Jako doklad negativního působení feudálů uvádí Machiavelli oblast Romagne a Lombardie.

Machiavelli dále považuje již samu existenci feudálů za prakticky neslučitelnou s republikánskou ústavou. Feudálové jsou podle něho nejen největší nepřátelé republikánských forem vlády, nýbrž i občanské společnosti vcelku.⁶⁷ Feudálové se nechtějí podrobit zákonům, porušují vnitřní mír státu a jeví se jako nepřátelé centralizované státní moci.

Machiavelli dále uvažuje o formách boje proti feudálům. Pochybuje, že by jejich vládu bylo možno zlomit jen prostřednictvím zákonů, neboť zákony v tomto případě selhávají.

Při charakteristice feudálů Machiavelli vyzdvihuje jejich příživnické rysy. Jeví se mu jako lidé, kteří tyjí ze svého pozemkového majetku, nestarají se o zemědělství a nemají ani jiné užitečné povolání.⁶⁸

Machiavelli zdůrazňuje proti feudálům princip rovnosti, neslučitelný s jejich vládou, jak konečně ukázaly historické zkušenosti v Toskáně. Stejně je i s vládou feudálů neslučitelná republika.

Od Machiavelliho pochází výrok, že chce-li někdo založit republiku, nutně musí vyhubit šlechtice.⁶⁹ Republiku by bylo proto možno obnovit prakticky jen v Toskáně, kde neexistovala vláda feudálů. Jediným neštěstím Toskány podle Machiavelliho v současné době je to, že se nenalezl muž, který by takové dílo uskutečnil.⁷⁰

Zásadně negativní postoj zaujímá Machiavelli i k feudálům církevním, tj. prakticky k celé katolické církvi, třebaže zásadně neznevažuje náboženství. Náboženství všude tam, kde sloužilo státní rezoně, je Machiavellim hodnoceno kladně hlavně proto, že pomáhá udržet stát při životě.⁷¹ Machiavelli připouští dokonce zázraky, pokud mohou posílit státní moc.

Katolická církev rozrušila však podle Machiavelliho tuto pozitivní funkci náboženství. Proto se k ní staví Machiavelli zásadně negativně a tvrdí, že právě církevní politika přiměla v Itálii lidi k tomu, že se přestali bát Boha. Italové mohou být církvi vděční za to, že nemají náboženství a že jsou zkažení.

Hlavní vinu církve pak vidí v tom, že v Itálii zabránila rozvoji centralizovaného království. Církev nebyla s to splnit úkol, jež pro sebe usurpovala.⁷² Stala se sice v Itálii největší mocností, italský problém však v podstatě nevyřešila.⁷³ Měla pak navíc vinu na povolávání cizích vojsk do Itálie; mnohdy jich využívala zcela pro vlastní cíle. Umožnila tak intervenci cizích států v Itálii a obětovala tuto zemi zájmům barbarů.⁷⁴

Machiavelli se však nespokojuje jen s tímto vnějším odsouzením církve, nýbrž analyzuje i vlastní příčiny sobecké církevní politiky. Církev mu představuje největšího feudálního vlastníka, který své zájmy postavil nutně nad zájmy státu. Machiavelli uvažuje ironicky o možnostech působení církve v jiných oblastech Evropy, kde se prozatím její způsoby plně neprosadily. Klade si otázku, co by např. nastalo ve Švýcarsku, kdyby se tam přestěhoval papežský dvůr, disponující takovou mocí, jaká mu příslušela v Itálii.⁷⁵

Negativní postoj k feudalismu se u Machiavelliho obrátí v jeho poměru k současnému feudálnímu způsobu vedení války. Setkáváme se s ním jak v *Il Principe*, tak i v *Discorsi*. Podotýkáme ovšem, že celkové zaměření obou spisů je i z tohoto hlediska rozdílné. Ve spise *Il Principe* Machiavelli uvažuje především z hlediska technického o prostředcích vhodných k vedení války. Ptá se, zda tento způsob může přinést prospěch knížeti, který má možnost organizovat celou armádu. Machiavelli dovozuje, že kníže potřebuje sice dostatek lidí a velké množství peněz, nikoli však pevnosti, které souvisí především s feudálním vedením války. Formuluje skoro jako pravidlo, že kníže, který spoléhá na pevnosti, je vždy nějak odkázán na cizí pomoc.

Na druhé straně musíme vzít v úvahu, že Machiavelli v *Il Principe* podává jakousi obecnou typologii feudální moci a že tudíž i v tomto díle najdeme řadu pozitivních zmínek o pevnostech.⁷⁶ Tak např. Machiavelli tvrdí, že pevnosti znesnadňují útok proti vlastní zemi, na jiném místě říká, že útok proti opevněnému místu, které hájí kníže mající důvěru lidu, není nikterak snadný. Ovšem není náhodné, že v *Il Principe* má Machiavelli před očima příklad německých měst a ponechává vlastně stranou pozitivní příklady z italských dějin.

Obecně se dá říci, že Machiavelli hodnotu pevností i v *Il Principe* značně relativizuje. Ba setkáváme se u něho dokonce s názorem, že někteří vojevůdcové učinili skutečně dobře, když dali pevnosti strhnout.⁷⁷ Od Machiavelliho pochází výrok, že nejlepší pevností knížete je nebyt nenáviděn lidem. Naopak kníže může mít k dispozici pevnosti, ale přesto je bezbranný, jestliže jej lid nenávidí.⁷⁸

Řekli jsme již, že mnohem negativněji hodnotí Machiavelli pevnosti ve spise, v němž vystupuje jako ideolog městské formy státu, tj. v *Discorsi*. Zde si klade otázku, čemu mají pevnosti sloužit. Dochází k závěru, že je jich možno použít buď proti vlastním poddaným, anebo proti nepřítelům, a dokládá, že ani v jednom, ani v druhém případě pevnosti nevyhovují.

Vezmeme-li v úvahu první případ, tj. že pevnosti mají sloužit jako prostředek proti lidu, je pak nutno podle Machiavelliho usoudit, že se neosvědčily a že je třeba jejich funkci hodnotit záporně. Navíc se pak u něho setkáváme s názorem, že kníže pevnostmi jenom dráždí lid a vyvolává nenávist poddaných. Proto z etic-

kého hlediska nedoporučuje vladaři opírat se o pevnosti. Lidu je možno vládnout dobře např. vojenskými metodami,⁷⁹ anebo je možno použít záluďnějšího postupu, tj. lid vnitřně rozložit; v každém případě je však nutno postupovat s rozvahou.

Připomeňme na tomto místě, že se Machiavelli např. staví proti krvavým persekucím vůdců odporu, proti knížeti, neboť persekucemi se prakticky mnoho nedosáhne a naopak se stává, že v tom případě, popraví-li se intelektuální původce povstání, objeví se jiní jako hlavy hydry.⁸⁰

Machiavelli tedy velmi výrazně formuluje názor, že pevnosti jsou ve válce neúčinné, a tedy plní pouze jakousi funkci vnitřní: pomáhají utiskovat lid. Mnohdy se pak pevnosti stávají vládcům osudnými. Jako doklad uvádí Francesca Sforzu v Miláně a ze soudobých dějin italských případ Janova z roku 1507—1512, kdy se pevnosti naprosto neosvědčily a nový vládce Janova je dal zcela oprávněně zničit.⁸¹ Stejně tomu bylo i za války Florencie proti Pise. Machiavelli si právě na základě zkušeností z války Florencie proti Pise mohl snad nejnázorněji uvědomit, jak nesmyslná byla snaha chtít si zajistit Pisu pevnostmi. Zapomnělo se při uplatnění tohoto prostředku na morálně politický činitel, nevidělo se, že Pisa vždy požívala velké svobody.⁸²

Florentané se i v tomto případě měli spíše učit od Římanů, tj. buď měli Pisu povýšit na spojence, anebo ji prostě zničit. Antický příklad — Machiavelli má na mysli především Spartu a Řím — názorně ukazuje, že pevnosti jsou neúčinné také proti vnějšímu nepříteli.⁸³ Machiavelli připouští pevnosti nanejvýš v pohraničí, ježto mohou pomoci zdržet nepřitele, ale i tu jim přikládá pouze výpomocnou úlohu.

Vcelku tedy vidíme, že se i při posuzování pevností u Machiavelliho projevuje ryzí třídní hledisko. Hledí na pevnosti především jako prostředek feudální despocie. Vládcové, kteří se o ně opírají, měli by si být vědomi nebezpečí, jež pevnosti s sebou přinášejí, neboť zvyšují jejich zvuč. Kdyby neměli možnost spoléhat se tolik na pevnosti, nenakládali by tak špatně se svými poddanými.⁸⁴